

Ўзбекистонда чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ҳуқуқий мақоми

Давронов Фаррухбек Султонбекович

Андижон вилояти ИИБ Миграция ва
фуқаролик расийлаштириш бошқармаси бошлиғи

Аннотация: Мазкур мақолада Жиноят иши қўзғатиш босқичида прокурор назоратининг объекти ва предметиға оид масалалар таҳлил қилинган. Шунингдек, жиноят процессига жалб қилинган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилиши фактларини аниқлашга, яъни терговга қадар, суриштирув, тергов органлари ва суд босқичидан кейинги ижро босқичларида қонунга аниқ ва бир хилда риоя этилиши ва қонунийликни таъминлаш устидан назорат кабилар кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: конституция, жиноят процесси, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари, жиноят ишини қўзғатиш босқичи, прокурор, назорат, ҳимоя қилиш, объект, предмет.

Introduction

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 143-моддасига биноан, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни Ўзбекистон Республикасининг Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар амалга оширади.¹ Прокуратура органларининг ягона марказлаштирилган тизимига Ўзбекистон Республикасининг Бош прокурори бошчилик қилади.

Ҳозирги вақтда прокурор назорати жиноят процессуал иш юритишнинг барча босқичларини қамраб олади ва жиноят процессига жалб қилинган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилиши фактларини аниқлашга, яъни терговга қадар, суриштирув, тергов органлари ва суд босқичидан кейинги ижро босқичларида қонунга аниқ ва бир хилда риоя этилиши ва қонунийликни таъминлаш устидан назоратни амалга оширишга қаратилган процессуал ҳаракатларни ифодалайди.

Прокурор назорати жиноят иши қўзғатилган пайдан бошланиб, жиноят ишини юритиш ваколатига эга бўлган мансабдор шахсларни қонунийликка риоя этишга чақириш, айбдор шахсларни аниқлаш, жиноятдан жабр кўрган шахсларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш билан боғлиқдир.

Прокурор назоратининг асосий функциялари орасида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Суриштирув ва тергов органлари ҳаракатларининг қонунийлигини назорат қилиш, шу жумладан фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини бузиш ҳолатлари бўйича текширувлар ўтказиш;
2. Ишни судга қадар юритишда, шу жумладан иш бўйича қўшимча кўрсатмалар бериш босқичида иштирок этиш ва материалларни судга юбориш;
3. Судда давлат манфаатларини ҳимоя қилиш;

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2025.

4. Суд ҳукмининг ижро этилиши ва айбдорларга нисбатан ҳуқуқий таъсир чоралари қўлланилишини назорат қилиш.

Шундай қилиб, прокурор назорати жиноят процессида қонунийликни таъминлаш ва фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда давлатнинг муҳим воситасидир.

Прокурор назорати айнан жиноят ишини қўзғатиш босқичида, жиноят ишини қўзғатишнинг мақсадга мувофиқлиги ва гумон қилинувчини аниқлаш тўғрисидаги масала ҳал қилинаётганда энг долзарб аҳамият касб этади. Прокурор терговчининг жиноят ишини қўзғатиш тўғрисидаги қарорининг қонунийлиги ва асослилигини, моддий ҳуқуқ нормаларини тўғри белгилашга, шунингдек, фуқаролар ва жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини текширади. Прокурор назорати жиноят ишини тергов қилиш босқичида, гувоҳлар ва жабрланувчиларни сўроқ қилиш, экспертиза ва бошқа тергов ҳаракатларини ўтказиш масалалари кўриб чиқиляётганда ҳам зарурдир. Прокурор тергов ҳаракатлари қонунга мувофиқ ўтказилишини, фуқаролар ва жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари бузилмаслигини назорат қилади.

Шундай қилиб, прокурор назорати фуқаролар ва жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, жиноят ишларини тергов қилиш ва ҳал қилишда адолат ва қонунийликни таъминлайдиган энг муҳим ҳуқуқ институтларидан биридир.

Жиноят ишини қўзғатиш босқичида прокурор назорати қуйидаги масалалар бўйича амалга оширилади:

1. Терговга қадар текширув ўтказиш ва жиноят ишини қўзғатиш тўғрисида қарор қабул қилишнинг қонунийлиги ва асослилигини аниқлаш.

2. Жиноят ишида гумон қилинувчи ёки айбланувчи тўғри аниқланганлигини ва унинг ҳуқуқий ҳолатини текшириш.

3. Гумон қилинувчи ёки айбланувчига нисбатан эҳтиёт чорасини танлашда қонун талабларига риоя этилишини назорат қилиш.

4. Терговга қадар текширувни ўтказиш ва жиноят ишини қўзғатишда терговчининг иш бўйича ҳаракатларининг қонунийлиги ва асослилигини текшириш ҳамда зарур тергов ҳаракатларининг тўғри ўтказилишини назорат қилиш.

5. Терговчининг жиноят содир этган шахсларни жиноий жавобгарликка тортиш борасидаги процессуал мажбуриятларини бажаришини назорат қилиш.

6. Жабрланувчи, гувоҳлар, экспертлар ва жиноят процесси бошқа иштирокчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш.²

Жиноий иш қўзғатилиш босқичида кўпинча қуйидаги қонуннинг жиддий бузилишига йўл қўйилади:

- жиноят ноаниқ тарзда содир этилган ва гумон остидаги шахс ноъмалум ҳолларда, аризачининг, жабрланувчининг ариза ва хабарлари қабул қилмаслик ва рўйхатга олмаслик ҳоллари учрайди;

- жиноятнинг аниқ белгилари мавжуд бўлганда, жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисида қонунга хилоф қарорлар қабул қилинади, баъзан қалбакилаштиришга йўл қўйилади, тергов материаллари сохталаштирилади (жиноятчиликни яшириш, қизил ҳудуддан чиқиш);

- жиноят тўғрисидаги ариза ва хабарларни кўриб чиқиш ва ҳал қилишнинг қонун ҳужжатларида белгиланган муддатлари бузилганлиги ва ҳоказо.

² Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Ўзбекистон, 2025.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига мувофиқ, жиноят иши қўзғатилиш босқичида прокурор назорати тергов ва суриштирув органларининг ҳаракатлари билан таъминланади, уларга қуйидагилар киради (34-модда):

- жиноят ишини юрисдиктсияни аниқлаш учун прокурорга юбориш (агар керак бўлса);
- жиноят ишини қўзғатиш тўғрисидаги қарорнинг нусхасини зудлик билан прокурорга юбориш. Бунда жиноят ишини қўзғатиш тўғрисидаги қарор буни амалга ошириш учун реал имконият юзага келганда дарҳол прокурорга ўтказилади;
- жиноят ишлари бўйича хусусий ва хусусий-оммавий айбловлар қўзғатилганда терговчига прокурорнинг розилигини бериш;
- жиноят ишини тугатиш учун прокурорнинг розилигини олиш зарурати;
- иш қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарорнинг нусхасини прокурорга юбориш.³

Шу муносабат билан прокурор ҳар ойда жиноятлар тўғрисидаги аризалар ва хабарларни қабул қилиш, ҳал этиш ва қайд этишда, ички ишлар органлари маълумотлари, оммавий ахборот воситалари хабарлари, фуқароларнинг шикоятлари, тиббиёт муассасаларининг фуқароларга жиноий тан жароҳати етказилганлиги учун кўрсатилган ёрдам тўғрисидаги маълумотлари, суд-тиббий экспертиза натижалари, ўлим ҳолатлари тўғрисидаги маълумотлар, жиноятлар тўғрисидаги бошқа маълумотлар билан таққослашда қонун ҳужжатларига риоя этилишини текшириши шарт.

Прокурорлар жиноят ишини қўзғатишда қонун ҳужжатларига риоя этилишини назорат қилишда жиноят ишини қўзғатиш учун келиб тушган асосларнинг жиноят-процессуал қонун ҳужжатларида белгиланган шаклига риоя этилишини ҳам таъминлаши шарт.⁴

Терговга қадар текшириш материаллари қалбакилаштирилганлигини аниқланган тақдирда, прокурор ҳуқуқбузарликлар бўйича жиноий жавобгарликка тортиш ва жиноят ишини қўзғатиш тўғрисида қарор қабул қилиш учун тегишли материалларни дастлабки тергов органларига юбориш тўғрисида асослантилган фармойиш бериши шарт.

Жиноят тўғрисидаги ариза, хабарларни қабул қилиш, ҳисобга олиш ва ҳал қилиш ёки терговга қадар текширувлар ўтказиш тартиби бузилганлиги аниқланган тақдирда прокурор уларни бартараф этишни ва айбдорларни жавобгарликка тортишни талаб қилиши шарт.

Агар прокурор жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарорни қонунга хилоф ёки асоссиз деб топса, у бекор қилиниши ва зарурий тергов ҳажмини ҳисобга олган ҳолда қўшимча тергов ўтказиш учун аниқ муддат белгилаб, кўрсатма билан тергов органига қайтарилиши керак.

Шуни таъкидлаш лозимки, прокурор назорати предметига юридик аҳамиятга эга бўлган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик ҳам киради. Шунга кўра, дастлабки тергов ва суриштирув органлари мансабдор шахсларининг тегишли процессуал қарорлари ҳам назорат предметига киритилади. Прокурор назорати содир этилган жиноят тўғрисидаги хабарни кўриб чиқишда мансабдор шахслар томонидан қабул қилинадиган ҳаракатлар ва қарорларнинг қонунийлиги принципини таъминлашга қаратилган. Ўзбекистон Республикаси “Прокуратура тўғрисида”ги Қонун⁵ ва Бош прокурор буйруғи амалда жиноят ишини қўзғатиш босқичида процессуал фаолият устидан прокурор назорати предметини очиб берувчи қоидаларни такрорлайди,

³ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Ўзбекистон, 2025.

⁴ Ўзбекистон Республикаси 2001 йил 29 августдаги 257-II-сонли “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни.

⁵ Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 августдаги 257-II-сонли “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни.

шунга қарамай, буйруқ асосий назорат ва текширув тадбирларини амалга оширишда прокурорларнинг асосий ваколатларини аниқлаштиради.

Жинойят ишини қўзғатиш босқичида прокурор назоратининг предмети тушунчасини очиб бериб, прокурор назорати объекти атамасига таъриф бериш мақсадга мувофиқ ва зарурдир. Прокурор назорати объекти - прокурор қонунлар ижросини текширишни амалга оширадиган ташкилотлар, муассасалар, корхоналар, бошқа юридик шахслар. Шу билан бирга, прокурор назорати объекти маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органи, субъектларнинг қонун чиқарувчи ёки ижро этувчи ҳокимият органи ва ҳоказолар бўлиши мумкин. Шундай қилиб, ушбу ҳолатда прокурор назоратининг объекти сифатида дастлабки тергов ва суриштирув органлари, шунингдек, дастлабки тергов ва суриштирувни амалга ошириш ваколатига эга бўлган мансабдор шахслар намоён бўлади.

Амалиётда прокурор назорати жараёнига бир вақтнинг ўзида бир неча субъект ва объектлар жалб этилиши мумкин: масалан, бир неча прокурор бир вақтнинг ўзида бир муассасанинг турли бўлинмаларида қонунларга риоя этилишини текшириши мумкин.

ЖПКда қайд этилганидек, қонунийлик прокурор томонидан назорат қилинадиган жиноят-процессуал фаолият объекти ҳисобланади. Кўришиб турибдики, жиноят-процессуал қонуни прокурор назорати объектига оммавий айблов қўзғатиш ҳамда хусусий ва хусусий-оммавий айблов бўйича жиноят иши қўзғатиш билан боғлиқ жиноят-процессуал фаолиятни киритади.⁶

Объект ҳақида батафсилроқ фикр юритадиган бўлсак, у прокурор назорати остидаги жиноят-процессуал фаолият ёки жиноят-процессуал соҳадаги прокурор назорати муносабатларининг субъектлари сифатида жиноят ишини қўзғатиш босқичида прокурор ва иш юритишни амалга оширувчи мансабдор шахслар ўртасида юзага келадиган жиноят-процессуал муносабатлардир. Жиноят ишини қўзғатиш босқичида процессуал фаолият устидан прокурор назоратининг объекти ва предмети жиноят ишини қўзғатиш босқичида прокурор назоратини ташкил этишнинг объектив мезонлари сифатида намоён бўлади. Уларни прокурор назоратини ташкил этишнинг субъектив мезонларини ташкил этувчи прокурор назорати субъектлари билан айнанлаштириш керак эмас. Прокурор назорати объекти Жиноят-процессуал кодексида белгиланган жиноятлар ҳақидаги хабарларни қабул қилиш, рўйхатга олиш ва ҳал қилиш билан боғлиқ процессуал фаолиятнинг бир қисми ҳисобланади.

Жиноят ишини қўзғатиш босқичида прокурор назоратининг объекти ва предмети каби тушунчаларни кўриб чиқиб ва таҳлил қилиб, улар қонунчиликнинг таркибий қисмлари, умуман олганда, жиноят процессида қонунийлик ва фуқаролар ҳуқуқларининг муҳим кафолатидир, деган хулосага келиш мумкин. Бу вазифаларнинг бажарилишига прокурор назорати билан бир қаторда суд ва идоравий назорат ҳам ёрдам беради. Бироқ на униси, на буниси бир қатор объектив ҳолатлар ва назорат фаолияти субъектлари асосий функцияларининг хусусиятларига кўра прокурор назоратининг мавжуд бўлиши заруратини истисно этмайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2025.
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Ўзбекистон, 2025.
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Ўзбекистон, 2025.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Ўзбекистон, 2025.

4. Ўзбекистон Республикаси 2001 йил 29 августдаги 257-П-сонли “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни.
5. Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 августдаги 257-П-сонли “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни.
6. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Ўзбекистон, 2025.